

УДК 342.7:347.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.27>

РОЗВИТОК ЦИВІЛІСТИЧНОЇ ДУМКИ ЩОДО ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Качмар М.З.,
ад'юнкт (аспірант)
кафедри теорії права, конституційного та приватного права
факультету № 1 ІПФ ПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: martakachmar06@gmail.com

Качмар М.З. Розвиток цивілістичної думки щодо правовідносин у сфері надання медичної допомоги в незалежній Україні.

У статті здійснено аналіз розвитку цивілістичної думки щодо правовідносин у сфері надання медичної допомоги в Україні у період незалежності. При цьому зазначено, що під цивілістичною думкою розуміється сукупність учень (концепцій, поглядів) фахівців у галузі цивільного права (як науковців, так і практиків) щодо правової сутності правовідносин у сфері надання медичної допомоги.

Наголошено, що перші комплексні дослідження правовідносин у сфері надання медичної допомоги з'явилися в Україні лише на початку 2000-х років. На цьому етапі, на відміну від радянського періоду, на перший план виходить тема договірної регулювання цивільних відносин у сфері охорони здоров'я, що було обумовлено розвитком договірних інститутів цивільного права, зокрема договірних зобов'язань про надання медичних послуг.

Зокрема, актуальними напрямками наукових досліджень періоду незалежності були: дослідження правової природи правовідносин у сфері надання медичної допомоги; аналіз понять та ознак цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги; дослідження підстав виникнення правовідносин щодо надання медичної допомоги; аналіз об'єкта і предмета цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги; особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неналежним наданням медичної допомоги тощо.

Крім того, акцентовано увагу на тому, що можливості поглиблених наукових досліджень по окремих актуальних напрямках у даній галузі на сьогоднішній день є утрудненими, у зв'язку з російською збройною агресією в Україні, розпочатою 24 лютого 2022 року, що негативно позначилась на усіх сферах життя суспільства і держави, включаючи сферу надання медичної допомоги. Разом з тим зазначено, що з урахуванням умов воєнного часу, постає необхідність наукового обґрунтування по нових напрямках, а саме: правових аспектів реалізації правовідносин у сфері надання медичної допомоги за умов збройних конфліктів, особливостей правового статусу пацієнтів і медичних працівників в умовах війни, правових аспектів збереження лікарської таємниці тощо.

Зроблено висновок, що у зв'язку з проголошенням Україною на конституційному рівні незворотності свого європейського та євроатлантичного курсу, сьогодні, в непростих воєнних умовах, національне приватне право, зокрема й цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги, повинно розвиватися у контексті євроінтеграційних процесів з обов'язковим урахуванням прогресивно-зарубіжного досвіду у даній сфері внаціональному нормотворенні.

Ключові слова: наука цивільного права, цивільно-правові відносини, система охорони здоров'я, медична допомога, євроінтеграційні процеси, цивільні права пацієнтів та медичних працівників, російська збройна агресія.

Kachmar M.Z. Development of civil opinion regarding legal relations in the field of medical care in independent Ukraine.

The article analyzes the development of civil opinion regarding legal relations in the field of medical care provision in Ukraine during the period of independence. It is noted that civilistic thought refers to the set of

ideas (concepts, views) of experts in the field of civil law (both scholars and practitioners) regarding the legal essence of legal relations in the field of medical care provision.

It is emphasized that comprehensive research on legal relations in the field of medical care provision in Ukraine only began in the early 2000s. At this stage, unlike the Soviet period, the topic of contractual regulation of civil relations in the healthcare sector comes to the forefront, which was influenced by the development of contractual institutions of civil law, particularly contractual obligations for the provision of medical services.

Specifically, the research directions of the independence period were: studying the legal nature of legal relations in the field of medical care provision; analyzing the concept and characteristics of civil legal relations in the field of medical care provision; researching the grounds for the emergence of legal relations regarding the provision of medical care; analyzing the object and subject of civil legal relations in the field of medical care provision; peculiarities of civil liability for harm caused by improper provision of medical care, and so on.

In addition, attention is drawn to the fact that the opportunities for in-depth scientific research on specific relevant directions in this field are currently difficult due to the Russian armed aggression in Ukraine, which began on February 24, 2022, and has negatively affected all areas of society and the state, including the provision of medical care. At the same time, it is noted that considering the conditions of wartime, there is a need for scientific substantiation in new directions, namely: legal aspects of the implementation of legal relations in the provision of medical care in the context of armed conflicts, peculiarities of the legal status of patients and medical workers in conditions of war, legal aspects of preserving medical confidentiality, and so on.

It is concluded that due to Ukraine's declaration of the irreversibility of its European and Euro-Atlantic course at the constitutional level, today, in difficult wartime conditions, national private law, including civil legal relations in the provision of medical care, must develop in the context of European integration processes, taking into account progressive foreign experience in this field in national legislation.

Key words: civil law science, civil legal relations, healthcare system, medical care, European integration processes, civil rights of patients and medical workers, russian armed aggression.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, в умовах війни в Україні та незавершеної медичної реформи, сфера охорони здоров'я, зокрема сегмент надання медичної допомоги перебуває у стані трансформацій і потребує ефективного поєднання наукових розробок, законодавчого регулювання та практичних пропозицій.

В непростих реаліях сьогодення для нашої держави життєво необхідним є поглиблення євроінтеграційних та євроатлантичних процесів. Так, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у главі "Тромадське здоров'я" закріплено положення про розвиток між сторонами співробітництва у сфері охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого економічного зростання. Таким чином, безпека людини та якісна медична допомога повинні бути принципами та орієнтирами національної системи охорони здоров'я, які визначатимуть напрям та змістовне наповнення нормативного регулювання у сфері надання медичної допомоги.

Варто зазначити, що питанням цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги вітчизняна наука цивільного права донедавна приділяла недостатньо уваги, фокусуючись, головним чином, на з'ясуванні правового статусу пацієнтів і медичних працівників, дослідженні здоров'я як особистого немайнового блага, що є об'єктом цивільних прав, тощо. Тому проведення подальших наукових пошуків у цій сфері є дуже важливим в Україні на сучасному етапі.

Стан опрацювання. Дослідженням цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я, у тому числі надання медичної допомоги, займалися вітчизняні науковці: С.В. Антонов, С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, Т.В. Волинець, А.А. Герц, Т.В. Заварза, О.В. Крилова, Р.А. Майданик, Г.А. Миронова, С.В. Михайлов, З.В. Ромовська, А.М. Савицька, М.М. Самофал, І.Я. Сенюта, Р.О. Стефанчук, С.І. Шимон та інші.

Метою статті є аналіз розвитку цивілістичної думки щодо правовідносин у сфері надання медичної допомоги в Україні у період незалежності.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що під цивілістичною думкою ми розуміємо сукупність учень (концепцій, поглядів) фахівців у галузі цивільного права (як науковців, так і практиків) щодо правової сутності правовідносин у сфері надання медичної допомоги. При цьому, цивілістичну думку і науку цивільного права варто сприймати як тотожні поняття.

Відносно розвитку цивілістичної думки (науки цивільного права) у контексті аналізу правовідносин у сфері надання медичної допомоги на сучасному етапі, який розпочався з проголошення незалежності України, слід зазначити, що перші комплексні дослідження у цій сфері з'явилися лише напочатку 2000-х років. На цьому етапі, на відміну від радянського періоду, на перший план виходить тема договірної регулювання цивільних відносин у сфері охорони здоров'я, що було обумовлено розвитком договірних інститутів цивільного права, зокрема договірних зобов'язань про надання медичних послуг.

Як слушно зазначає І.Я. Сенюта, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права особливо актуалізувались наступні проблемні питання у сфері правовідносин щодо надання медичної допомоги: по-перше, це питання, пов'язані із дослідженням правової природи правовідносин у сфері надання медичної допомоги; по-друге, ті, що стосуються аналізу поняття та ознак цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги; по-третє, пов'язані із дослідженням підстав виникнення правовідносин щодо надання медичної допомоги; по-четверте, питання, що стосуються аналізу об'єкта і предмета цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги; по-п'яте, пов'язані із особливостями цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неналежним наданням медичної допомоги. Крім того, напрями цивільно-правових досліджень на цьому етапі, в незалежній Україні, були спрямовані і на з'ясування особливостей виникнення, зміни чи припинення зазначених вище правовідносин у контексті надання окремих видів медичної допомоги [1, с. 50].

Варто акцентувати увагу на вагомому внеску у розвиток цивілістичної думки щодо правової природи правовідносин з надання медичної допомоги, який здійснив Р. А. Майданик. Зокрема, вченим було обґрунтовано тезу про співвідношення як частини і цілого понять «правовідносини з надання медичної допомоги» і «правовідносини у сфері охорони здоров'я». Відповідно, правовідносини з надання медичної допомоги слід розглядати як різновид суспільних відносин у сфері охорони здоров'я. Правовідносини з надання медичної допомоги виникають у процесі організації та здійснення медичного втручання, коли професійний учасник цих відносин виконує юридичні та фактичні дії, спрямовані на збереження або зміцнення здоров'я пацієнта, згідно з вимогами чинних стандартів надання медичної допомоги, інших актів законодавства та умов договору про надання медичної допомоги/медичних послуг [2].

Цікавим та актуальним у розвитку науки цивільного права щодо правовідносин у сфері надання медичної допомоги, на сучасному етапі, вбачається дослідження Г.А. Миронової, яка, обґрунтовуючи їх цивільно-правову природу, наголошує, що зазначені правовідносини базуються на засадах юридичної рівності та вільного волевиявлення. При цьому авторка акцентує увагу на можливості підміни на практиці диспозитивного методу правового регулювання імперативним, у разі перебирання на себе медичним персоналом неправомірної ініціативи у виборі методів медичного втручання та нехтування волею пацієнта. За таких обставин, на думку Г.А. Миронової, відбувається свавільне перетворення медичного персоналу із суб'єкта приватноправового відношення на суб'єкт адміністративного відношення [3, с. 43].

Проблематиці поняття та ознак правовідносин з надання медичної допомоги присвячена дисертаційна робота С.Б. Булеци «Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми» (2016 р.). На основі власного визначення поняття та ознак правовідносин у сфері здійснення медичної діяльності авторка робить слушний висновок про те, що надання медичної послуги та медичної допомоги є формами реалізації медичної діяльності [4, с. 46]. Серед вчених-цивілістів, які досліджували поняття та ознаки цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги, слід також зазначити Т.В. Волинець, І.В. Венедіктову, О.В. Крилову, Г.А. Миронову, З.В. Ромовську, Р.О. Стефанчука.

Заслуговує на увагу, у контексті розвитку цивілістичної думки щодо підстав виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги, дослідження Т.В. Волинець «Цивільно-правові засоби здійснення права на медичну допомогу» (2008). У своїй дисертаційній праці вчена, зокрема, обґрунтовує тезу про можливість реалізації права на медичну допомогу у межах відносин соціального страхування та гарантованого Конституцією України права на безоплатну медичну допомогу, що здійснюється державними і комунальними закладами охорони здоров'я, а також у цивільно-правових формах через укладення договорів [5, с. 5]. Як слушно зазначає Т.В. Волинець, саме цивільно-правові договори є основними цивільно-правовими засобами здійснення права на медичну допомогу. Оскільки у більшості випадків укладають цивільно-правовий договір особи, які звертаються за медичною послугою, то реалізація відповідного особистого немайнового права відбувається шляхом укладення

договору особисто носієм цього права. Проте особисте право на медичну допомогу може бути реалізоване і через представника [5, с. 5–6]. Вважаємо, що можна погодитися з думкою дослідниці про те, що моментом укладення договору про надання медичної послуги є момент досягнення згоди сторін (медичного закладу і пацієнта). Щодо моменту укладення договору в усній формі – ним є звернення особи до медичного закладу (лікаря) за наданням їй медичної допомоги та її надання, а відносно договору в письмовій формі – це момент оформлення домовленості сторін у такій формі [5, с. 7]. Також авторкою було запропоновано класифікацію цивільно-правових договорів у сфері надання медичної допомоги, шляхом їх поділу на договори, безпосередньо спрямовані на здійснення права на медичну допомогу (наприклад, договір про надання медичних послуг) та опосередковано спрямовані на реалізацію цього права (договори прострахування медичних витрат).

Проблематика щодо об'єкта і предмету цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги була предметом наукових досліджень С.В. Антонова, С.Б. Булеци, Т.В. Волинець, А.А. Герц, Т.В. Заварзи, Р.А. Майданика, О.О. Прасова, М.М. Самофал, Р.О. Стефанчука та ін. Так, можна погодитися з думкою Р.А. Майданика, який вважає, що об'єктом правовідносин з надання медичної допомоги виступає організм людини (пацієнта), а предметом цих правовідносин є медична послуга як немайнове благо. Метою надання цього блага є досягнення корисного результату, а саме: якісного ефекту процесу лікування, що виявляється у вигляді відновлення або збереження здоров'я, а також підвищення санітарної культури, попередження захворювань та інвалідності, підтримання і відновлення працездатності, реабілітацію хворих та інвалідів [2, с. 424].

Серед інших наукових праць, присвячених проблематиці медичних послуг і договірному регулюванню надання медичних послуг, слід виокремити дисертаційні дослідження С.В. Михайлова «Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг» (2010), М.М. Самофал «Цивільно-правове регулювання надання медичних послуг дітям» (2014), Т.В. Заварзи «Цивільно-правова відповідальність лікувальних закладів за заподіяння шкоди неналежним лікуванням» (2015), А.А. Герц «Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг» (2016).

Поділяємо позицію А.А. Герц щодо відображення у понятті «медична послуга» цивільно-правової природи відносин з надання медичної допомоги, зважаючи на те, що основною підставою її надання є договір про надання медичних послуг. Як різновид послуг медична послуга є самостійним об'єктом цивільних прав (ст. 177 ЦК України). Поняття ж «медична допомога» має міжгалузевий характер і розглядається переважно в контексті особистих немайнових прав фізичної особи у цивільному праві та гарантованого державою права кожної людини в сфері охорони здоров'я у конституційному праві [6, с. 54].

Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану життю чи здоров'ю внаслідок неналежного надання медичної допомоги, досліджували С.В. Антонов, С.Б. Булеца, А.А. Герц, Т.В. Заварза, Р.А. Майданик, Р.О. Стефанчук та ін. Заслужує на увагу дисертаційна праця С.В. Антонова «Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг» (2006) [7, с. 19]. У цьому науковому дослідженні автор доволі вдало здійснює обґрунтування тези про те, що у випадку заподіяння шкоди здоров'ю під час надання платних медичних послуг підставою настання цивільно-правової відповідальності є скорочений склад правопорушення. Він, зокрема, включає: 1) протиправну поведінку (дію чи бездіяльність); 2) шкідливий результат такої поведінки у вигляді шкоди здоров'ю; 3) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою.

Незважаючи на спектральний аналіз окремих проблем цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги, слід наголосити на малодослідженості чи недослідженості окремих важливих аспектів цих правовідносин на сучасному етапі. Вважаємо, що до кола питань, які потребують подальших наукових пошуків, зокрема, можна віднести: 1) дослідження джерел правового регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги (міжнародного договору, правового звичаю, судового прецедента тощо); 2) здійснення науково обґрунтованої класифікації правовідносин у сфері надання медичної допомоги; 3) аналіз підстав виникнення зазначених правовідносин, об'єктів та змісту цих правовідносин; 4) дослідження форм та способів захисту прав суб'єктів правовідносин у сфері надання медичної допомоги; 5) з'ясування особливостей цивільно-правових відносин в окремих сферах надання медичної допомоги тощо.

Проте, можливості поглиблених наукових досліджень по зазначених напрямках на сьогоднішній день є утрудненими, у зв'язку з російською збройною агресією в Україні, розпочатою 24 лютого 2022 року. Настали нові реалії в усіх сферах життя суспільства і держави, включаючи сферу надання ме-

дичної допомоги. Указом Президента України в державі був введений воєнний стан [8]. У подальшому строк дії воєнного стану неодноразово подовжувався, востаннє – до 18 серпня 2023 року.

Разом з тим, з урахуванням реалій воєнного часу, постає необхідність наукового обґрунтування по нових напрямках, а саме: правових аспектів реалізації правовідносин у сфері надання медичної допомоги за умов збройних конфліктів, особливостей правового статусу пацієнтів і медичних працівників, правових аспектів збереження лікарської таємниці тощо. Зокрема, вартою уваги є національна концепція медичного нейтралітету. Концепція гарантує захист і повагу до суб'єктів медичних правовідносин, безпеку організації і надання медичної допомоги як під час збройного конфлікту, так і в мирний час, зобов'язує медичний персонал сприяти вільному доступу до медичних послуг і надавати медичну допомогу тим, хто її потребує без дискримінації за жодною з ознак [9, р. 55]. Акцентом концепції медичного нейтралітету є необхідність поваги до прав суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги незалежно від часу та умов її надання.

Висновки. На сучасному етапі Україна на конституційному рівні чітко проголосила незворотність свого європейського та євроатлантичного курсу. Тому, сьогодні національне приватне право, включаючи й цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги, повинно розвиватися у контексті євроінтеграційних процесів, з неухильним урахуванням приписів Угоди про асоціацію. У свою чергу, для належної імплементації Угоди про асоціацію очевидною є необхідність гармонізації національного законодавства із законодавством держав - членів Європейського Союзу. При цьому важливо забезпечити поступовість та злагодженість процесу такої гармонізації, з уникненням непродуманого запозичення іноземних цивільно-правових інститутів.

Відтак переконані, що у сучасних непростих умовах воєнного часу в Україні, одним з головних завдань є активізація розвитку та застосування у цивільно-правовій науці порівняльного (компаративного) підходу, що надасть можливість ознайомитись з прогресивним досвідом держав – членів ЄС щодо правового регулювання правовідносин у сфері надання медичної допомоги з подальшим його урахуванням у національному нормотворенні.

Список використаних джерел:

1. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики: *монографія*. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
2. Майданик Р.А. Медицинское право в системе права Украины. *Альманах цивилистики: сб. статей*. Київ: Правова єдність; Алерта, 2015. Вып. 6. С. 425–426
3. Миронова Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги: монографія / відп. ред. О.Д. Крупчан. Київ, 2015. 309 с.
4. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 437 с.
5. Волинець Т.В. Цивільно-правові засоби здійснення права на медичну допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 15 с.
6. Герц А.А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2016. 421 с.
7. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20с.
8. Указ Президента України «Про введення воєнного стану» від 24 лютого 2022 року № 64/2022. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
9. Senyuta I.Y., Klapaty D.Y. Medical Neutrality as a Human Rights in Patient Care Concept: Experience of Ukraine. *Medical Law*. 2016. № 17. PP. 50–71.